

Țăranul român între forțele naturii și puterile divine

Celebra spunere “veșnicia s-a născut la sat” ar putea fi, la fel de bine, inversată: satul s-a născut în veșnicie. Realitatea pe care ar sugera-o ne-ar încredința că forța cu care această comunitate de oameni a creat și perpetuat o civilizație întreagă și a animat secole de-a rândul un neam și o limbă nu ar putea proveni decât din veșnicia trăirii plene.

Indiferent dacă e vorba de fondul precreștin sau simbioza ulterioară a creațiilor folclorice românești, țăranul s-a mișcat într-un spațiu sacru, natural și viu pe care îl percepea ca manifestare directă a divinității. Nu era panteist, nu era naturalist, era un om la răscrucea dintre inteligibilul experiențelor sale și invizibilul unei lumi fascinante care putea să-i fie favorabilă sau nu. Confruntat mereu cu o fenomenologie pe care deseori nu și-o putea explica rațional și pe care trebuia să o depășească pentru a răzbate și a-și învinge destinul, țăranul român a apelat la ceea ce astăzi numim mediatorii. A apelat la forțe și persoane care să îi ajute în demersul de a stăpâni veșnicia. S-au născut astfel eroii și mai apoi sfinții. Prietenia cu aceștia a fost una din căile prin care omul de la sat a avut siguranța că în fața naturii copleșitoare nu e singur. Astăzi, confruntat cu „slăbirea forțelor naturii”, în fața metamorfozării complete și definitive a lumii în care a trăit de secole, țăranul rămâne din nou singur. Își va găsi noi prieteni? Cei din trecut se pot adapta schimbărilor? Ce caracteristici aveau aceia? Și prin ce puteri reușeau ei să domine natura dezlănțuită? Cum reușeau niște oameni simpli să le câștige prietenia și să se asigure că, măcar pentru un timp, au învins veșnicia? Nouă, celor de astăzi, ni se pare că au învins-o definitiv întrucât fac parte din ea.

În viața satului, locuitorii lui se simt așa cum ne simțim noi acasă, printre rude și prieteni. Ne este greu, astăzi, să ne reprezentăm atitudinea lor plină de căldură față de sat. Țăranul se simțea intim cu satul; intimitatea aceasta se extindea la toate nivelurile și pe toate planurile și se baza pe armonie, înțelegere, respect – chiar prietenie. Divinul nu era pentru el un principiu rece și impersonal, ci *se putea intrupa* în eroi (deseori prometeici) sau sfinți, care nu ezitau să se confrunte cu natura sau relele lumii. Acest lucru reiese și din cercetarea noastră întreprinsă asupra modului cum sunt respectate anumite zile de sărbătoare închinare sfinților.

Gândirea locuitorului de la sat este “magico-religioasă”¹. El are conștiința existenței divinității care l-a creat și care i-a dat pe sfinți să-i fie de ajutor. El respectă zilele închinare lor, cu credința că aceștia îi apără casele, ogoarele, animalele de vitregia vremii, de alte pericole iminente locuirii în apropierea pădurilor sau a locurilor pustii. Pe de altă parte, însă, el simte nevoia practicării unor rituri magice, menite să-i ofere o protecție sigură: rituri de înlăturare a anumitor boli, a strigoilor, a duhurilor rele; rituri pentru aducerea ploii necesare recoltelor bogate, fie, din contră, pentru înlăturarea vitregiilor vremii. Toate aceste rituri magice se desfășoară la hotarul satului sau la răscruce, locuri ce sunt considerate “spații sacre”² în satul românesc.³ Un rol deosebit în spațiul consacrat au și cimitirele, locuri de întâlnire a celor vii cu moșii și strămoșii, de la care primeau forță și încurajare. În preajma marilor sărbători creștine, în ajunul zilelor

¹ Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români*, Editura Enciclopedică, București, 2001

² Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Editura Academiei, București, 1985, p.16

³ Un deal al satului, sau granița satului cu pășunea era locul de desfășurare a riturilor juridice. Amintim obiceiul de Alimore sau “strigarea peste sat”, momente de aplicare a pedepsei pentru cel care a încălcat legile, principiile satului – se strigau toate fărădelegile ce se săvârșiseră în sat, dar și evenimentele importante ce se petrecuseră.

sfinților, se organizează diferite pomeniri ale morților numite moși: Moșii de Sângeorge, Moșii de Sântilie, Moșii de Sânta Maria Mare, Moșii de Sântmedru, etc.

Omul primitiv este, mai presus de toate, un "homo religiosus"⁴. De fiecare dată când se constituie o nouă comunitate sau se construiește o casă, el e martor la o nouă cosmogonie, la o *creatio mundi*, îndeplinind funcția unui zeu. Fiecare casă, fiecare sat reprezintă "centrul lumii", ce simbolizează locul prezenței lui Dumnezeu. Concepția conform căreia satul, casa formează centrul lumii a fost vie în toată perioada neolitică și s-a perpetuat de-a lungul timpului. Această credință a străbătut numeroase teritorii și timpuri și o găsim și în gândirea omului modern. Odată cu ivirea creștinismului, geniilor vetrei le-a luat locul sfinții. Se recomandă ca fiecare casă să aibă ca patron un sfânt, ca și fiecare oraș sau regiune, crezându-se că puterea sfântului respectiv le va proteja în mod invizibil. În tradiția populară se recomandă ca patroană a casei Măria-Mare, de la 15 august.

Locuitorii satului sunt grupați în trei categorii, fiecare cu un scop bine precizat, cu sarcinile ei specifice de îndeplinit. Bărbații aveau în grijă ocupațiile păstorești. Ei respectau cu strășnicie zilele sfinților care erau considerați protectorii animalelor, ai turmelor (SânGeorge, Moș Andrei, Sfântu Petru de iarnă). Dar participau și la desfășurarea unor ritualuri specifice satului. Un obicei practicat exclusiv de bărbați este cel al Călușarilor. Zilele de desfășurare sunt în perioada Rusaliilor. Vestimentația călușarilor diferă de la o regiune la alta. În Oltenia, de exemplu, fiecare călușar poartă pe cap un fes cu ciucuri, în picioare opinci cu clopoței și cămeși înflorate, iar în mână au câte un băț folosit în timpul jocului. Sunt diferite jocuri interpretate de călușari : bătuta, chindia, dar toate se încheie cu câte o horă în care se prinde oricine, pentru a fi feriți de friguri în timpul verii. Călușarii merg din casă în casă și desfășoară ritualul lor precis. Ritualul presupune performarea unui dans, dar și o adevărată scenetă, prin care se intră în comunicare cu gazdele. În cadrul ritualului, unul dintre călușari moare și reînvie simbolic, ca semn al biruinței asupra morții. Uneori, ei sunt chemați în scop terapeutic la casele unor gospodari bolnavi și nu puține au fost cazurile când, zice-se, bolnavul s-a vindecat după venirea călușarilor.

În cadrul comunității tradiționale românești, un loc foarte special îl ocupă femeile. Pentru bunul mers al lucrurilor în sat, se cere imperios ca majoritatea sărbătorilor să fie respectate de către femei. Tot ele ajută și la restabilirea echilibrului, dacă a fost stricat prin încălcarea unor interdicții. Femeile participă la efectuarea unor rituri magice (descântece, invocări), culeg plante în anumite zile (de Sânziene, mai ales) pentru leacurile de peste an.

Femeile și bărbații formează în altă ordine de idei și cuplul necesar perpetuării vieții în lume. Riturile consacrate nașterii și vieții în general privesc ambele categorii (femeile și bărbații), sacrul deseori fiind invocat pentru a consfinți fructul dragostei lor: copiii. Aceștia întregesc tabloul, participarea lor la viața satului fiind absolut necesară : nevinovăția, candoarea și zâmbetul lor pot îndupleca și mai mult forțele chemate în ajutor.

"Mentalitatea satului trebuie înțeleasă ca un complex de factori între care alături de elemente religioase, mitice, empirice se află și cele magice"⁵. Consecvențe unor credințe magice, unele gospodine nu scot gunoiul din casă luna, pentru că le mănâncă uliul găinile, altele nu-l scot duminica și marțea, sau miercurea și vinerea. Nu se toarce lână și cânepă vinerea, nu se prind boii întâia oară la jug și nu se face pâine, căci se aruncă focul după gospodină sau se aprinde focul. Ajunul marilor sărbători creștine reprezintă un timp propice pentru o serie de

⁴ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 1, Editura Universitas, Chișinău, 1994

⁵ Gheorghe Pavelescu, *Magia la români*, Editura Minerva, București, 1998, p. 7

acțiuni magice. Astfel, dacă te speli cu rouă în noaptea de Sfântul Gheorghe, te vindeci; dacă sari prin focul Sănmedriului vei fi sănătos tot anul. Pentru descântece sau vindecări de boli, există momente faste și nefaste. În zorii zilei se fac vrăjile de dragoste și cele de vindecare. Seara, după asfințitul soarelui, începe perioada nefastă a zilei, când nu se împrumută nimic din casă pentru a nu avea pagube în vite sau pentru ca obiectul împrumutat să nu fie vrăjit de demonii nopții.

Printre acțiunile magice practicate în satul tradițional este și blestemul, văzut ca “un act de magie verbală bazat pe credința în puterea cuvântului de a institui, de a modifica o stare existentă”⁶. Important este ca blestemul să fie formulat corect. El acționează direct, ca o forță impersonală. Paralel cu blestemul, circulă și binecuvântarea, formulă care aduce binele. Maica Domnului îl blestemă pe dulgherul care a cioplit crucea pentru răstignire mai mare decât i s-a comandat, blestemă caii și capra, pentru că nu l-au putut ascunde pe Iisus atunci când s-a născut. Dar îl binecuvântează pe fierarul care a făcut piroanele folosite la răstignirea Mântuitorului, pe racul care a furat pironul cel mare destinat răstignirii lui Iisus.

Mentalitatea țărănească are în centru natura, pe care omul încearcă să o înțeleagă și cu care încearcă să comunice, să trăiască în perfectă armonie. Uneori reușește, alteori nu. Atunci când se perturbă ceva, țăranul român apelează la diferite mijloace magice, descântece pentru ca totul să reentre în normal. Unii sfinți creștini sunt invocați în unele descântece care ajută la îndeplinirea dorințelor lor sau pentru înlăturarea duhurilor rele.

Calendarul popular devine o “agendă spirituală” pe care fiecare țăran o respectă cu sfințenie. Ea cuprinde întâlnirile majore ale țăranului român cu divinitatea sau manifestările acesteia. Și cum relația cu divinitatea e văzută deseori sub aspect juridic, neprezentarea la o astfel de întâlnire poate avea consecințe nefaste pentru om. De aceea, calendarul popular ilustrează cel mai bine tânjirea omului după eternitate și năzuința lui permanentă de a fi cât mai mult în contact cu cei care-i pot oferi părțile din veșnicie.

În cultura populară fiecare sfânt în parte este considerat ca fiind “cel mai mare” și nu se poate stabili o ordine a apariției lor. Totuși, în unele relatări întâlnim o oarecare ierarhie: “sfinții lui Dumnezeu cei dintâi au fost Sf. Mihail de-a dreapta, Sf. Nicolai de-a stânga, pe urmă Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Pocrovă, Sf. Ilie, Duminica Mare și alții”. Azi, unele din ritualurile închinare unor sfinți ca întruchipare a puterii ne par, celor care privim din afară, simple spectacole. Dar toate acestea au un scop precis: de a înlesni relația omului cu natura, de a stabiliza relațiile inter-umane, de a face să decurgă totul normal în viața socială, economică, dar și de a reintra în normal atunci când, din neștiință sau din cauze externe, rânduiala a fost stricată.

Poporul a simțit nevoia să completeze calendarul cu anumiți sfinți sau sărbători care să ajute la bunul mers al naturii, al vieții de familie, sociale. Există sfinți și sărbători care ocupă un loc important în mentalitatea populară și care nu au nici o legătură cu calendarul bisericesc, ei doar asumându-și rolul sfinților creștini, de a ajuta oamenii și toate ale lor. De exemplu, Sf. Sisoe se bucură de atenție pentru că se spune că îi ar eîn grijă pe copiii ce zac de “strânsoare”; Gădinețul e ținut pentru apărarea turmelor de lupi.

Dar toate sărbătorile cu specific popular au drept scop rodnicia, păzirea holdelor, ferirea vitelor de animalele sălbatice și sănătatea membrilor comunității. Luna iulie este presărată în calendarul popular de unii sfinți care au rolul de a apăra holdele de foc (căldurile mari din această lună pot provoca incendii, de aceea oamenii își iau măsuri de precauție) – sau unii sfinți creștini primesc, printre altele,

⁶ Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie română*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997

și aceste atribuții. Începutul lunii este marcat de sărbătoarea închinată sfintei Ana-Foca. Cine nu păzește această zi și lucrează la vie, se va pomeni cu via dogorâtă de arșiță. La 8 iulie se sărbătorește Sf. Procopie/Procopie/Precup/Pricopul, care îi păzește pe oameni de foc și de opărire (cu apă fiartă). El este cel care *pricopește* grânele, adică face să dea în copt semănăturile de primăvară. Dacă nu este serbat atunci, *prichește* grânele, adică le grăbește uscarea înainte de maturitate. Circovii, în perioada 15-17 iulie, sunt considerate de informatorii lui B.P. Hasdeu drept trei sărbători băbești, în care se interzice munca la câmp. În caz contrar, toată munca este topită în foc. Ilie-Pălie (vizitiul sfântului Ilie) se ține pe 21 iulie pentru foc, pentru arșițe prea mari. Este în strânsă legătură cu Sf.Foca din 22 iulie. Se spune că Pălie naște focul, iar Foca ar sufla în acel foc și l-ar mări. Sfântul Foca din 22 iulie, datorită asemănării numelui lui cu focul, este un sfânt care-i ferește de foc pe cei care-i serbează ziua, dar le arde casa, fânul, livezile celor care nu-l serbează. La 23 iulie, în calendarul popular, este Opârlia (altă sărbătoare ce ferește de foc). De toate aceste sărbători ale focului sunt legate numeroase povestiri populare. Se povestește despre un om care a nesocotit ziua sfântului Foca și a mers și a lucrat la câmp, făcând căpițe. Nu după mult timp i-au luat foc toate căpițele făcute în acea zi. Dacă la alte sărbători (Sânmedru, Alexie) se fac focuri ce au rol purificator, în toate aceste sărbători ale lunii iulie focul apare spontan, cu rol distrugător.

În credința populară, zilele sunt create de Dumnezeu, motiv pentru care sunt considerate sfinte (Sfânta Luni, Sfânta Marți, Sfânta Miercuri, Sfânta Joi, Sfânta Vineri, Sfânta Sâmbătă, Sfânta Duminică). Prin urmare, se consideră că au putere asupra tuturor, asupra celor care le cinstesc așa cum trebuie sau nu. Întrucât nu pot fi respectate toate zilele, în calendarul popular sunt notate anumite zile din an care trebuie ținute cu tot respectul. Fiecare zi ar fi închinată unui sfânt sau unui eveniment important din creștinism: Luni ar fi ziua Sfinților Arhangheli sau a Sfinților Apostoli Petru și Pavel; marți este pomenit Sfântul Ioan sau Sfântul Ilie și, respectiv, ziua când Dumnezeu a urzit lumea; Miercurea este ziua închinată Maicii Domnului și ziua când a pățimit Hristos; Joi este respectată pentru Sfântul Niculai; Vinerea este cea mai sfântă zi, este ziua crucii, când a fost răstignit Mântuitorul; ziua de sâmbătă este a lui Lazăr, a morților, când se dă de pomană; iar duminica este ziua Învierii, a celor vii⁷.

Cele mai respectate zile din săptămână sunt zilele de miercuri, vineri și duminică. Sfintele care personifică aceste zile se roagă pentru oameni, au puterea de a vindeca anumite boli. Vinerea se bucură de un respect deosebit în mediul popular. Există anumite vineri care se țin mai mult decât altele. Este cazul vinerilor de după Rusalii. Se țin de către femei contra călcăturii. Deși o sărbătoare creștină, Cuvioasa Paraschiva este cunoscută în popor ca Sfânta Vineri. Se crede că această sfântă a fost chinuită de păgâni într-o vineri. În legătură cu această sfântă circulă o poveste oarecum asemănătoare cu cea despre Dochia, care a fost prefăcută într-o piatră fiind fugărită de Traian: "Demult, de foarte mult, pe când pe aci mișuia hordele tătarești, o bandă de tătari a pus mâna pe o fată de o frumusețe mare, care se numea Paraschiva. Prizoniera a fost vândută în haremul unui pașă din Akkerman. Pașa, cum a văzut acea fată, a căzut fermecat de atâta frumusețe și a voit s-o înduplece cu fel de fel de daruri scumpe, ca să-i fie de nevastă. Dar totul a fost în zadar: fata n-a voit să se facă cadână. Atunci pașa a turbat de mânie și într-o noapte a voit s-o ia cu sila, însă fata a izbutit să fugă din harem. Soldații trimiși ca s-o prindă au găsit-o pe malul limanului și, când erau să puie mâna pe dânsa, ea s-a prefăcut într-un izvor"⁸.

⁷ Elena Niculiță-Voronca, *op.cit.*, vol.1, pp.190-191

⁸ Z.C.Arboare *apud* Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români*, Editura Saeculum I.O., București, 1997, p. 180

Sărbătorile cele mai păzite de popor sunt Cele nouă joi („Joile grele”, „Joile păzite”), perioada dintre Paște și Rusalii. Oamenii din popor vorbesc despre ele ca fiind foarte înspăimântătoare și răzbunătoare. În aceste zile nu se lucrează nimic, nu se culeg nici buruieni pentru leac, nu se fac descânțece. Dacă cineva calcă joile și dacă iese la lucru la câmp, acea muncă va fi bătută de grindină, de piatră sau va trimite foc, tunete, fulgere, înecuri. O altă zi respectată este ziua de marți. În această zi nu se lucrează pentru că vine Marțolea⁹ și le ia auzul, le turbează oile.

Intrând în contact cu patrimoniul spiritual popular, vedem că toate credințele omului arhaic nu s-au pierdut în timp. Ele au persistat, în ciuda schimbărilor permanente cu care societatea rurală s-a confruntat de-a lungul istoriei milenare: războaie, revoluții, noi curente politice sau artistice, supremația tehnologiei și a individualismului. Ele s-au disimulat în noi forme care imită, mai mult sau mai puțin, formele arhaice, dar care, cu siguranță, păstrează fondul inițial. Regăsim și astăzi povestiri cu Sf. Ilie care ne trimite ploaie în ajunul sărbătorii lui, povestiri considerate cât se poate de reale de oamenii lumii contemporane. Foca sau Ilie-Pălie sunt la fel de prezenți acum, în mentalitatea oamenilor secolului XXI, așa cum erau și acum o sută de ani (sau cu mai multe secole în urmă). În ciuda dezvoltării predicțiilor meteorologice, a diverselor programe de protecție împotriva incendiilor, respectarea unor tradiții, care la prima vedere nu au nici o logică, le pare oamenilor ca o cale mai sigură de protecție decât întregul arsenal de tehnologii pretențioase. Insuccesul și eșecul tehnologiilor din secolul al XIX-lea și, mai ales, al XX-lea l-au determinat pe om să se reîntoarcă la fondul spiritual al strămoșilor, de care se simte mult mai apropiat. După decenii în șir în care s-a accentuat și s-a afirmat ca supremă autoritate rațiunea, omul se reîntoarce către sine, către siguranța unei comunități pe care a părăsit-o. Iar cel mai la îndemână îi stau credințele și practicile strămoșilor săi, pe care le-a renegat și pe care a încercat să le îndepărteze în favoarea încrederii totale în puterea lui. Mulți încearcă să înlăture toate aceste credințe, catalogându-le drept păgâne și mai mult distrugătoare, decât benefice omului. Dar le putem noi îndepărta total, când ele sunt peste tot prezente și sunt atât de apropiate de sufletul omului? Practicile, ritualurile, credințele omului arhaic nu contravin moralității, nici chiar creștinismului întru totul. Ele au păstrat esența creștinismului: credința puternică în Dumnezeu și sfinții Lui, iubirea aproapelui, comuniunea dintre om și Dumnezeu.

Summary

This article describes the relationship between the Romanian peasant and the forces of nature. The Romanian peasant has always respected divinity, but also the surrounding nature. In time, this respect has transformed, materializing itself in shapes and contents which expressed amazement and fear towards inexplicable natural phenomena. The magnificence of nature sharply contrasts with man's obvious incapacity to subdue it. That is why many popular heroes and saints are thought to be reliable intermediaries between man and the unleashed nature. The Romanian peasant has successfully conciliated and combined his faith in God and his admiration for nature. The power he has thus acquired resulted into a real, very complex and intense communion with the whole universe, with both the visible and invisible forces, which is proved by numerous beliefs, traditions and customs, piously kept and respected up to this day.

⁹ Marțolea este un derivat al lui Marte, zeul roman al războiului care se răzbuna pe cei ce nu-l respectau.